

ФАОЛИЯТ ЖАРАЁНИДА ШАХСДА МАСЪУЛИЯТ ҲИССИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Н.Райимов

Фарғона давлат университети, Психология кафедраси ўқитувчиси

Тел: +99893 3959266

Аннотация: *Мақолада психологияда масъулият тушунчасининг шахс омили, шахсий ва касбий сифатлар ҳамда шахс ривожланишидаги муҳим хусусият сифатида олимлар томонидан назарий ўрганилиши ва таҳлили ҳамда ижтимоий масъулият ва унинг талабалар ўқув фаолиятидаги аҳамияти кўриб чиқилган.*

Таянч сўз ва тушунчалар: *масъулият, ижтимоий масъулият, меъёр, санкциялар, талабалик хусусиятлари, иродавий сифатлар, танлов эрки, шахс омили.*

Эркинлик ва масъулият муаммоси узоқ вақтдан бери фақат фалсафий категория доирасида мавжуд бўлишни тўхтатди. Бир пайтлар ушбу фалсафий тушунчалар инсоннинг илмий психологик дунёсига ҳам, психотерапиясига ҳам, кундалик ҳаётига ҳам кириб келди. Шу билан нафақат ҳал қилинмаган илмий муаммо, балки тирик қолиш масаласи ҳар бир шахснинг ўзини англаши, масъулиятлилик билан иш тутишига боғлиқ бўлиб қолди.

Масъулият – шахснинг индивидуал психологик сифатларидан бири бўлиб, инсон ҳаётида олдиға қўйган мақсадларини амалға ошириш учун етакчи ўринни эгаллаб, у ин- сондаги муҳим эҳтиёжни - жамиятда яшаш ва мақсадға эришиш, ўзини шахс деб ҳисоблаш билан боғлиқ эҳтиёжини қондиради .

Масъулиятлилик тушунчасини собиқ совет психологиясида кенг ўрганилган тушунча хисобланади. Собиқ совет психологиясида масъулиятлилик дастлаб боланинг ривожланиш босқичида етакчилик қилган аниқ фаолият мисолида ўрганилган. Кейинчалик эса у ўзаро фаолият жараёнида ўрганилган. Масъулият ҳисси анъанаға кўра, дам “қонун ташувчи”, дам алоҳида топшириқни бажарувчи сифатида ва оддий ҳаётий кундалик қоидаларни бажарувчиси сифатида чиқувчи субъектнинг ролини ўзгартириш орқали тадқиқ этилган. Шу сабабли реал масъулиятлилик ҳулқнинг ташқи кўрсаткичи бўлиб, у ёки бу юклатилган вазифанинг амалға ошириш меъёри бўлиб хизмат қилган. Масъулиятлилик эса концептуал равишда кўпинча шахс сифатида кўрилиб, шундан барча экспериментлар шакллантирувчи характер касб этган.

Бундай экспериментлардан бири Рубинштейннинг методологик тамойилини биринчи бўлиб ҳаётға тадбиқ этган Горбачева томонидан ўтказилган. Горбачева Пиаже каби болалар томонидан ҳулқ-атвор қоидаларини ўзлаштириш жараёни қонуниятини тадқиқ этган, лекин ундан фарқ қилган ҳолда, болаларнинг ўзлари шикоят қилган жараён бузилишларини ўрганган.

Маълумки, боғчада болалар кўпинча тарбиячиларига тенгдошлари томонидан қоидаларнинг бузилишидан шикоят қиладилар. Айнан шундай шикоятлар қонунларга онгли муносабат асосида етила бошлайди. Болалар доимо: нимага у ёки бу қоидани бузди? У ёки бу қоида бузилса нима бўлади? Қоидага амал қилиш ёки уни бузиш чегараси қаерда?,- каби саволлар берадилар. Катталардан тушуниб олгач, қоида бузилишларига уларнинг реакциясини кўриб, бола аниқ намуналарда, ўзининг тажрибасида ва тенгдошларининг тажрибасида хулқ-атворнинг ижтимоий ва ахлоқий меъёрини ўзлаштирадилар. Бир сўз билан айтганда болани ўзаро ижтимоий ва ахлоқий муносабатларнинг мураккаб турига кириши бошланади.

Болалар боғчага келишининг биринчи дақиқаларидан бошлаб маиший қоидаларни ўзлаштира бошлаганликлари учун илк кунлардан маиший қоидаларни бузилиши ҳақида хабар беришлари ажабланарли эмас. Шунинг учун болалар маиший қоидаларни эртароқ, ўзаро муносабатлар қоидасини кечроқ ўзлаштирадилар. Бола бу даврда қоидаларни фақатгина тарбиячининг тушунтиришидан келиб чиқиб, фақатгина ўзига, шу вазиятгагина тегишли деб идрок этади. Шу тарзда қоидалар бу даврда боланинг “мен”и атрофида “марказлашади”.

Кўп ҳолларда ўйин қоидалари бузилганда болалар тарбиячига арз қиладилар. Кичик ва ўрта гуруҳларда уларнинг миқдори бир хил, бироқ маъноси фарқ қилади. 5 ёшда болаларнинг арзлари турлича бўлади, бу эса улар ҳаётининг турли фаолиятлар билан бойиши билан шартланади. 7 ёшда болаларда арзлар миқдори кескин камаяди.

Кичик гуруҳларда ҳам ўрта гуруҳларда ҳам қоида фаолиятдан алоҳида эмас, балки қоидалар бола томонидан англамайди ёки ёмон анланади. Болалар 5-6 ёшда ўз хулқ-атворини бошқаришга ўрганадилар. Бироқ бу боланинг қоидаларни умумлаштириб идрок этишини билдирмайди. Қоидаларни англаш, автоматлаштириш 7 ёшда рўй беради, бунда болалар ўз хулқ-атворига танқидий ёндашиш қобилиятига эга бўладилар ва улар бошқалар нуқтаи назарича шу позицияда турадилар.

Горбачева мустақил равишда Пиаже томонидан ўрнатилган боланинг ахлоқий ривожланишининг асосий белгилари ва босқичларини деярли барчасини аниқлади. Бироқ унинг тадқиқотларида бирёқламалик мавжуд. У ҳам болаларнинг қоидаларни моҳиятини тушуниш ҳоҳишини акс эттирувчи когнитив фаоллигини ўрганди. Қоидаларни тушуниш, ўзлаштириш, уларни автоматик ижро этилишига олиб келмайди. Боланинг иродаси ва характери устида узоқ вақт ишлаш, маълум кўникмаларини шакллантириш талаб этилади. Билим, ижтимоий аҳамиятга эга фаолиятнинг муваффақиятли бажарилиши болада масъулиятлиликни шаклланиб бориши учун етарли эмас.

Мухими, бола ўзига юклатилган вазифани эмоционал ҳис этиши, ўз фаолиятини нафақат ўзи, балки бошқа одамлар учун ҳам зарурлигини англаши керак; келиб чиққан натижадан хурсанд ёки хафа бўлиши; фаолияти катталар ёки тенгдошлари томонидан ижобий баҳоланиши; юклатилган вазифаларни бажарилишига

жавобгарликни муҳимлигини тушунишидир. Юқоридагиларни барчаси болани ижтимоий муносабатларнинг мураккаб турига фаол кириши натижасида ўзлаштирилиши мумкин.

Славинанинг кузатишига кўра, ҳаттоки ўқувчилар ҳам топшириқни ёмон идрок этадилар, уни бажариш муддатини унутадилар. Берилган ишга нисбатан вақт ўтиши билан уларда қизиқиш йўқолади. Бироқ буларни барчасини енгиб ўтиш, тарбиялаш мумкин.

Славина ўз тадқиқотида катта ёшдаги ўқувчилар томонидан вазифани қандай бажарилишини кузатган. Унинг тахминича, топшириқни масъулият билан бажарилишининг асосий “механизми” бўлиб, олинган топшириқ ва уни бажарилиши ортидаги ҳаракат ўртасидаги мустаҳкамланган алоқанинг мавжудлигидир. Топшириқ ва уни режалаштириш ўртасида алоқа ўрнатиш - бу топшириқ ва ҳаракат ўртасида алоқа ўрнатишдир. Шундай бўлсада бу ҳаракат фикрий ҳаракат хусусиятига ҳам эга. Бу экспериментда берилган топшириқни бола томонидан бажарилишини режалаштирилишига урғу берилган, чунки режалаштириш ҳаракатнинг бошланиши ҳисобланади.

Масъулият психологик мазмун сифатида, ўзига хос ҳиссиётлар: масъулият ҳисси ва ҳиссиёт шакли, мажбурият, ғурур ва бошқалар сифатида кўриниши мумкин, деб таърифлайди. Бизнинг фикримизча, масъулият шахснинг характер сифатини очиб берувчи, уни тўлғазувчи жиҳат ҳисобланади. Масъулият шу билан бирга инсон иродаси билан боғлиқ бўлиб, инсоннинг иродаси, инсон характерининг ички структурасига кириб борган ҳолда ташқи муҳит томонидан ривожлантирилади.

Бунга мисол сифатида 1- ва 2-босқич талабалари орасида олинган «Масъулиятлилиқ» сўровномаси натижаларида 1-босқич талабаларида масъулиятнинг мотивацион жабҳасида (масъулиятни ўзининг намоён бўлиши хусусиятига кўра бир қатор объектив талабларини шартлайди, яъни манфаатдорлик, меъёр, мотив, мақсадга эришишдаги барқарорлик ва бошқаларни тақозо этади) ўртача даражалиқ кузатилди.

2-босқич талабаларида гуруҳ аъзоларининг ўзаро мослашуви юқори даражада, гуруҳдаги қизлар ўртасидаги шахслараро муносабат меъёрда, ўзаро ҳурмат ва ўзаро тушуниш етарлича шаклланган. Бу эса қизларга ўқув фаолиятидаги топшириқларни бажа-ришда бир-бирларини қўллаб-қувватлаш, жамоа муаммоларини ўзининг муаммоси сифатида қабул қилиш хослигини кўрсатмоқда. Йигитларда эса масъулиятнинг ушбу позицияси ўртача даражада шаклланган, аммо маълум даражада шахсий шаклланиш зарур эканлигидан далолат беради.

Юқори босқичга келиб уларда ўзларига ишонч, мураккаб топшириқларни бажаришда масъулиятни ўз зиммасига олиш, мустақил қарорлар қабул қилиш ҳолатлари кузатилади.

Демак, талабанинг кейинги босқичга ўтиши уларда ижтимоий муҳитнинг таъсири орқали психологик хусусиятларининг шаклланишига олиб келар экан.

Масъулиятнинг намоён бўлиши муаммоси маълум бир ижтимоий вазиятлардаги хулқ-атворнинг ички ва ташқи бошқарув механизmlарининг ўзаро муносабати сифатида майдонга келади. Инсон томонидан ўзининг ижтимоий ва шахсий идентиклигини (ўхшашлик) қуриш жараёнлари, ўзгарувчи ижтимоий муҳитларда хулқ-атворнинг индивидуал стратегияларини таъминловчи персонал қадриятлар, когнитив механизмлар тизимининг шаклланиши, яъни умумий тарзда шахснинг ижтимоийлашув жараёнидаги фаоллиги бугунги кунда ижтимоий-психологик билимларнинг муҳим қисмини ташкил этади.

С.В.Быковнинг фикрича, масъулиятли бўлишни истаган инсон эркин бўлиши керак ва аксинча, кимки эркин бўлмаса, у масъулиятсиз бўлади ёки жавобгарликни ташқарига юклатишга ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам инсон бирон-бир ишни бажаришга киришишда ўзига бўлган ишончи, тўплаган билимлари ва айниқса тажрибаси муҳим ҳисобланади.

Х.Г.Гадамернинг фикрича, масъулиятли бўлиш – воқеанинг маъзини тушунишга интилиш ва шу тушунчага мувофиқ ҳаракатланиш демакдир.

Талабалик даврида эса кўпроқ ижтимоий масъулиятнинг намоён бўлиши кузатилади. Сабаби, талаба фаол иштирокчи сифатида ўқув жараёнида ва ижтимоий ҳодисаларда қатнашади. Бундай ҳолатларда айнан унинг ўзини тутиши, ишга берилган топшириққа бўлган жавобгарлиги, шахслараро муносабати ундаги масъулият сифатларини кўрсатиб беради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Анисимов С.Ф. Мораль и поведение. - М.: «Мысль», 1979.
2. Басова О.А. Психологические особенности ответственности предпринимателя в процессе личностно-профессионального развития. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата психологических наук. - Ростов-на-Дону, 2008.
3. Быков С.В. Социально-психологическая регуляция ответственности личности. Диссертация на соискание учёной степени доктора психологических наук. – Казань, 2006.
4. Гаврилушкин С.А. Психологическая специфика проявления ответственности личности у студентов с различной патриотической направленностью. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата психологических наук. - М., 2012.
5. Гришаева Н.В. Социально-психологические факторы развития ответственности кадров управления. Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук. – М., 2010.
6. Topvoldieva Mirzajonova Eleonora, Abdukadirova, Yulbarsova Laura //Actuality of psychological support in work with children from the risk group// ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, Volume 12. Issue 6. 2022. 51-56 pages.

7. Topvoldiyevna, M.E., & Adxam o'g'li, X.A. (2023). ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ МЫШЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ, ОБУЧАЮЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(1), 217-225.
8. Eleonora Topvoldiyevna Mirzajonova, Odinoxon Raxmanovna Parpiyeva //Modern Special Preschool Education: Problems and Solutions// Journal of Pedagogical Inventions and Practices. Vol. 9. 06-2022. 100-106 pages.
9. Mirzajonova, E.T. (2023). O 'SMIR YOSHDAGI O 'QUVCHILARDA AXBOROTDAN FOYDALANISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY NAZARIY ASOSLARI. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(3), 660-669.
10. Eleonora Topvoldiyevna Mirzajonova, Dostonbek Muxtarjon o'g'li Masharipov //INKLYUZIV TA'LIM OLAYOTGAN BOLALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK O'RGANISH// INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM: a collection scientific works of the International scientific conference 25 th March, 2023. Washington, USA: "CESS", 2023. Part 28. 192-199 pages.
11. Mirzajonova, E.T. (2023). INKLYUZIV TA'LIM OLAYOTGAN BOLALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK O'RGANISH. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(28), 185-192.
12. Э.Мирзажонова, А.Хомидов, Г.Мамажонова //АКТУАЛЬНОСТЬ ПЕРЕВОДА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДИК// О'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 9-SON. 20.06.2022. 211-217 betllar.
13. Мирзажонова, Э., & Хомидов, А. (2022). КОМПЛЕКСНОСТЬ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ДОШКОЛЬНИКАМИ С НАРУШЕНИЯМИ РАЗВИТИЯ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(4), 209-219.
14. Mirzajonova , E., & Masharipov, D. (2023). SURUNKALI O'SIB BORUVCHI RUXIY KASALLIKLAR. Евразийский журнал академических исследований, 3(5), 90-94.
15. Рустамовна А.А. //СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СЕМЕЙНОЕ ОКРУЖЕНИЕ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ// Зона конференций. – 2022. – С. 43-45.
16. Yuldasheva, M.B., Toshboltaeva, N., Pulatova, G.M., Mamajonova, S.K., & Karimjanova, Y.U. (2021). Semantic Analysis of Feeling Loneliness among Students. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 14552-14558.
17. Пулатова, Г. (2021). Theoretical analysis of the study of the phenomenon of bilingualism. Общество и инновации, 2(6/S), 200-204.
18. Pulatova, G.M. (2020). WAYS TO INFLUENCE THE CHILD'S PSYCHE THROUGH FAIRY-TALE THERAPY. In Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества (pp. 368-371).
19. Pulatova, G., & Muhammadjonov, J. (2023). 5-6 YOSHLI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK VA MAQOLLARDAN

FOYDALANISHNING AHAMIYATI. Евразийский журнал академических исследований, 3(5 Part 3), 48-58.

20. Gulnoza, P., & Nodira, T. (2022). Conflict logical Competence of the Teacher as A Condition for Positive Interaction in the Educational Environment. Eurasian Journal of Research, Development and Innovation, 14, 14-17.

21. Nodira, T., Shoxista, M., Gulnoza, P., Yoqutkhon, K., & Mohinur, D. (2022). Exploring the development of creative thinking in small school students. International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE), 14(02), 5701-5707.

22. Пулатова, Г. (2021). Билингвизмни комплекс ўрганишдаги ёндашувлар. Общество и инновации, 2(4/S), 769-775.

23. Pulatova, G., & Mamajonova, S. (2020, December). DEVELOPING CHILDREN'S SPEECH IN A FOREIGN LANGUAGE THEORETICAL ANALYSIS. In Конференции.

24. Ro'zimatjon, A., & Gulnoza, P. (2022). SHAXSNING SHAKLLANISHIDA STRESS MUAMMOSI VA TURLARI. SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 5(2), 134-137.

25. Murodilovna, P.G. (2022). AGE CHARACTERISTICS OF SPEECH AND COMMUNICATION. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(2), 520-523.

26. Пулатова, Г. (2021). Теоретический анализ изучения феномена билингвизма. Общество и инновации, 2(6/S), 200-204.

27. Pulatova, G., & Muhammadjonov, J. (2023). 5-6 YOSHLI MAKTABGACHA YOSHDAG'I BOLALARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK VA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. Евразийский журнал академических исследований, 3(5 Part 3), 48-58.

28. Pulatova, G.M. //WAYS TO INFLUENCE THE CHILD'S PSYCHE THROUGH FAIRY-TALE THERAPY// Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения процветания общества. 2020.

29. Pulatova Gulnoza, Toshboltaeva Nodira, //Conflict logical Competence of the Teacher as A Condition for Positive Interaction in the Educational Environment// Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. Volume 14| November, 2022. 14-17 pages.

30. Ғаниева, Х.А., & Закирова, Д. С. (2022). ЎСМИРЛАРДА ХАРАКТЕР АКЦЕНТУАЦИЯСИ. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(4), 548-553.

31. Ахматхоновна, Ғ.Х. (2022). ШАХС ЎЗ-ЎЗИНИ АНГЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАРИ. INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL, 3(5), 89-95.

32. Ganieva, K. Iqboljon O'g'li, TJ (2022). Social psychological characteristics of the dysfunctional family. Academia Globe: Inderscience Research, 3(7), 71-75.

33. G'Aniyeva, X., & Tojimatov, J. (2022). TALABA YOSHLARNING OILADA FARZAND TARBIYASI HAQIDAGI ZAMONAVIY TUSHUNCHALARINING PSIXOLOGIK TAHLILI. Science and innovation, 1(B7), 517-523.

34. G'Aniyeva, X.A., & Qambarova, M.A. Q. (2023). INTELLEKTUAL SALOHİYATLI YOSHLARNI TARBIYALASHDA O 'QITUVCHI IJTIMOIY INTELLEKTINING AHAMIYATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(3), 449-454.

35. Axmatxonovna, G.A. X., & Iqboljon o'g'li, T.J. (2022). TALABA YOSHLARNING OILADA FARZAND TARBIYASI HAQIDAGI ZAMONAVIY TUSHUNCHALARINING PSIXOLOGIK TAHLILI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 1(12), 600-606.